

ირინა არაბიძე

ისტორიის დოქტორი, ივანე ჯავახიშვილის სახელობის
თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი, ივანე ჯავახი
შვილის ისტორიისა და ეთნოლოგიის ინსტიტუტის
ახალი და უახლესი ისტორიის განყოფილების
მეცნიერი თანამშრომელი

საქართველოს ეკლესიის ისტორიის საკითხები ევგენი შიშკინის წიგნში – კავკასიელი მღვდელმთავრები მიტროპოლიტი ანტონი (რომანოვსკი): ცხოვრების გზა (Кавказский священноисповедник митрополит Антоний (Романовский): жизнеописание)

სტავროპოლში 2006 წელს გამოცემული წიგნი – კავკასიელი
მღვდელმთავრები მიტროპოლიტი ანტონი (რომანოვსკი): ცხოვრების გზა, მღვდელ
ევგენი შიშკინის ავტორობით, ჩვენთვის საინტერესო აღმოჩნდა, რადგან მიტროპოლიტი
ანტონი მღვდელმონაზვნობისა და ეპისკოპოსობის პერიოდში, 1913-1926 წლებში
საქართველოში მსახურობდა. მოგვიანებით, 1943 წელს კი საქართველოსა და რუსეთის
ეკლესიებს შორის ლოცვით-ევქარისტიული კავშირის აღდგენაში მონაწილეობდა.
ინტერესს იწვევს ავტორის დამოკიდებულება საქართველოს ეკლესიაში იმ დროს
მიმდინარე მოვლენებისადმი.

ორიოდე სიტყვით შევხვით მიტროპოლიტ ანტონის ბიოგრაფიას. ერში ვასილ
ანტონის ძე რომანოვსკი უკრაინაში, პოლტავის გუბერნიის სოფელ სავინცში 1886 წელს
ღარიბი მედავითნის ოჯახში დაიბადა. სწავლობდა პოლტავის სასულიერო
სემინარიაში და კიევის სასულიერო აკადემიაში. 1911 წელს იგი ბერად ანტონის
სახელით აღიკვეცა. სწავლის კურსის დასრულების შემდეგ, 1913 წელს
მღვდელმონაზონი ანტონი თბილისის სასულიერო სემინარიის საღვთო სჯულის
მასწავლებლად დაინიშნა. მისი მოსწავლე იყო ეფრემ სიდამონიძე (საქართველოს
მომავალი პატრიარქი 1960-1972 წწ.) *[შიშკინი, 2006: 5, 167, 13]*. კათოლიკოს-პატრიარქ
კალისტრატესადმი (1932-1952, ცინცაძე) 1949-1951 წწ. გამოგზავნილ წერილებში მეუფე
ანტონი ყოფილ მოსწავლეს ხშირად სიყვარულით მოიკითხავდა *[საქ. საპატ. არქ. აღწ. 1,
ს. 2298, ფურც. 7, 25, 92, 123]*.

მღვდელმონაზონ ანტონის ბიოგრაფიის გადმოცემისას მღვდელი ევგენი შიშკინი
საქართველოს ეკლესიის დამოუკიდებლობის გამოცხადების ფაქტთან დაკავშირებით
თხრობას განავრცობს. ის აღნიშნავს: „თებერვლის რევოლუციის მოვლენები
საეგზარქოსოს საერთო მდგომარეობაზე ყველაზე ნეგატიურად აისახა. 1917 წლის 12
მარტს ქართველი სასულიერო წოდებისა და ერის წარმომადგენლები შეიკრიბნენ
მცხეთაში, თორმეტი მოციქულის ტაძარში და ავტოკეფალიის აღდგენის შესახებ
გადაწყვეტილება დამოუკიდებლად მიიღეს“ *[შიშკინი, 2006: 14]*.

წიგნის ავტორი მიუთითებს, რომ ქართველებმა შექმნეს დოკუმენტი, რომელშიც
გურია-სამეგრელოს ეპისკოპოს ლეონიდის (ოქროპირიძე) მეთაურობით საქართველოს
ეკლესიის დროებითი მმართველობის ჩამოყალიბების შესახებ განაცხადეს. მათ 1811
წელს საეკლესიო კანონების დარღვევით გაუქმებული საქართველოს ეკლესიის
ავტოკეფალიის აღდგენის საფუძვლად რუსეთში ახალი სახელმწიფო წყობის დამყარება
გამოაცხადეს, რასაც საქართველოს ეკლესიის უუფლებობა აღარ შეეფერებოდა *[შიშკინი,
2006: 14]*.

აღნიშნული მსჯელობისას, სამართლიანობის დაცვისათვის, ვფიქრობთ, აუცილებელი იყო მითითება, რომ ქართველები ეკლესიის ავტოკეფალიის გაუქმებას არასოდეს შერიგებიან და მისი აღდგენის საკითხი 1905-1907 წლების რევოლუციის პერიოდში ოფიციალურად დააყენეს. განხილვები მღვდელმთავრების: კირიონის (საძაგლიშვილი), ლეონიდის (ოქროპირიძე), მეცნიერების: ალექსანდრე ხახანაშვილის, ალექსანდრე ცაგარელისა და ნიკო მარის მონაწილეობით 1906 წელს რუსეთის საეკლესიო კრების წინარე თათბირებზე ინტენსიურად მიმდინარეობდა. ქართველებს ჰპირდებოდნენ, რომ ეკლესიის დამოუკიდებლობის შესახებ გადაწყვეტილებას მომავალი საეკლესიო კრება მიიღებდა, მაგრამ მისი მოწვევის თარიღი 1917 წელსაც კი უცნობი იყო. თებერვლის რევოლუციის პერიოდში, როცა რუსეთის ახალმა მთავრობამ სინდისისა და სარწმუნოების თავისუფლება გამოაცხადა, ქართველმა სამღვდელეობამ ერის თანადგომით ძალმომრეობით გაუქმებული დამოუკიდებლობა თავიანთი ეკლესიისა, 12 (25) მარტს აღდგენილად გამოაცხადა.

საქართველოს ეკლესიის ახლად ჩამოყალიბებულმა დროებითმა მმართველობამ მომხდარი ფაქტის შესახებ 1917 წლის 23 მარტს ამიერკავკასიის ადგილობრივ ხელისუფლებას დეკლარაცია წარუდგინა. მასში საქართველოს ეკლესიის მიმართ რუსეთის უკვე დამხობილი ხელისუფლების მიერ 1811 წელს ჩადენილი უკანონო 4 პუნქტადაა წარმოდგენილი. იქ სიტყვასიტყვით აღნიშნულია, რომ რუსეთის ეკლესიის უწ. სინოდისადმი საქართველოს ეკლესიის დაქვემდებარება „იყო აშკარა ძალმომრეობა და სხვის საქმეებში უკანონო ჩარევის აქტი: 1. არ იყო ხალხის ნებისა და ეკლესიის სურვილის გამოხატულება, მისი მეთაური კათოლიკოს-პატრიარქი ძალდატანებით გადაასახლეს რუსეთში; 2. არ იყო გამოწვეული სახელმწიფოებრივი აუცილებლობით – თუ ბიზანტიის იმპერიის ტერიტორიაზე ძველად, ისევე როგორც ახლა თურქეთში არსებობს ოთხი ერთმანეთისაგან დამოუკიდებელი საპატრიარქო¹, რუსეთშიც შეიძლებოდა არსებულიყო ორი თვითმმართველი ეკლესია; 3. ეწინააღმდეგებოდა საეკლესიო კანონებს (მოციქ. 35-ე, II მს. საეკლესიო კრების მე-2; III საეკლესიო კრების მე-8; IV საეკლესიო კრების მე-20), რომელთა ძალითაც არც ერთ ეკლესიას არ შეუძლია დაიმორჩილოს სხვა ეკლესია მისი თანხმობისა და კომპეტენტური კრების გადაწყვეტილების გარეშე; 4. არც ხალხისა და ეკლესიის კეთილდღეობის იდეით იყო გამართლებული, რადგან მას მოჰყვა აღმოსავლეთის ერთ-ერთი უძველესი ეკლესიის ძალდატანებითი რუსიფიკაცია, სასულიერო აღზრდის დამახინჯება, ღვთისმსახურების ენის აბუჩად აგდება, რამაც საქართველოში რწმენის, ზნეობის, ქრისტიანული ტრადიციების დაცემა გამოიწვია და ორ ერთმორწმუნე ხალხს შორის არასასურველი გრძნობების გაჩენას შეუწყო ხელი“ [დრ. მმართ. სხდ. ჟურნ., 2016: 23].

მღვდელი ევგენი შიშკინი მიუთითებს, რომ ქართველებმა „უაღრესად საეკლესიო საკითხის გადაწყვეტას მკვეთრად გამოხატული პოლიტიკური ხასიათი მიანიჭეს...“ [შიშკინი, 2006: 14]. ავტორი არაფერს ამბობს იმის შესახებ, რომ საქართველოს ეკლესიის ავტოკეფალიის გაუქმებით სწორედ რუსეთის საერო ხელისუფლებამ საეკლესიო საკითხს უკვე საუკუნეზე მეტი ხნის წინ მიანიჭა პოლიტიკური ხასიათი.

რუსეთის დროებით მთავრობას 1917 წელსაც სწორედ ამ მოსაზრებით არ სურდა საქართველოს ეკლესიის ავტოკეფალიის ტერიტორიულ საზღვრებში აღიარება, მისი

1. იგულისხმება კონსტანტინოპოლის (რომელიც ახლაც თურქეთშია), ალექსანდრიის, ანტიოქიისა და იერუსალიმის საპატრიარქოები, რომლებიც XX საუკუნის 10-იანი წლების შუა ხანებამდე ოსმალეთის იმპერიის შემადგენლობაში შედიოდნენ.

მეთაურისათვის ტფილელი მღვდელმთავრის ტიტულის მინიჭება. ეს ხომ საქართველოს დედაქალაქად ტფილისის აღიარება და საქართველოს დამოუკიდებლობისაკენ გადადგმული ნაბიჯი იქნებოდა. რუს-ქართველთა საეკლესიო დავის მოსაგვარებლად პეტროგრადიდან 1917 წლის აპრილში ჩამოსულმა პროფესორმა ვლადიმერ ბენეშევიჩმა ქართველ ავტოკეფალისტებს პირდაპირ განუცხადა, რომ ის საქართველოს ეკლესიის საკითხს განიხილავდა არა როგორც კანონისტი, არამედ როგორც მთავრობის მოხელე **[დრ. მმართ. სხდ. ჟურნ., 2016: 66]**.

მღვდელი ევგენი ქართველებს საეკლესიო ქონებისა და სასწავლებლების გაეროვნულების საქმეშიც აკრიტიკებს. ის აღნიშნავს, რომ „ქართველები მხარეში სრული ბატონობის მიღწევას ცდილობდნენ და მომავალ ღვთისმსახურთა მომზადების საქმისაგან რუსი მასწავლებლების ჩამოშორება სურდათ“ **[შიშკინი, 2006: 15]**.

საქართველოს ეკლესიის დროებითი მმართველობის მიერ ამიერკავკასიის განსაკუთრებულ კომიტეტში წარდგენილ ოფიციალურ დოკუმენტში მითითებული იყო, რომ საქართველოს ეკლესიის იურისდიქცია საქართველოს საკათოლიკოსოს ძველ საზღვრებში ვრცელდებოდა. აკავკასიის სხვა ტერიტორიაზე მცხოვრები მართლმადიდებლები ისევ რუსეთის ეკლესიის შემადგენლობაში რჩებოდნენ **[დრ. მმართ. სხდ. ჟურნ., 2016: 24]**. რაც შეეხება სასწავლებლების გაეროვნულებას, იმავე დროებითი მმართველობის 10 აგვისტოს სხდომის განჩინებაში ვკითხულობთ: „...ნაციონალიზაცია მოხდეს ყველა კლასებში; მიეწეროს სასწავლებელთა საბჭოებს, რომ მიიღონ ზომები ამ საქმის განსახორციელებლად. განსაკუთრებულის დეპეშით მოხსენდეს სინოდის ობერ-პროკურორს, რომ წელს ჩვენს საეკლესიო სასწავლებლებში მოხდება სწავლების სრული ნაციონალიზაცია და საჭიროა მან მოახდინოს განკარგულება იმ რუს მასწავლებელთა გაწვევის შესახებ, რომელთაც ქართულად სწავლება არ შეუძლიათ“ **[დრ. მმართ. სხდ. ჟურნ., 2016: 230]**. რითაც ზემოხსენებული ბრალდების უსაფუძვლობა აშკარავდება.

მღვდელი ევგენი ასევე აღნიშნავს, რომ 1921 წლიდან მღვდელმონაზონი ანტონი საქართველოს ტერიტორიაზე რუსეთის ეკლესიის დაქვემდებარებაში დარჩენილი მონასტრების „ბლალოჩინი“ (ქართულად მთავარხუცესი – ი. ა.) გახდა (რუსულ მართლმადიდებლურ ენციკლოპედიაში აღნიშნულია, რომ ის „ბლალოჩინი“ იყო 1919-1921 წლებში **[IIა, 2009: 639-640]**, რაც უფრო სარწმუნოდ მიმჩნია). ეს თანამდებობა მას დიდ პასუხისმგებლობას აკისრებდა, რადგან რუსეთის ეკლესიას საქართველოს საეგზარქოსოს ყოფილ ტერიტორიაზე მწყემსმთავარი უკვე აღარ ჰყავდა. 1924 წელს მღვდელმონაზონი ანტონი არქიმანდრიტის ხარისხში აიყვანეს და იმავე წელს ერევნის ეპისკოპოსად აკურთხეს. მასვე დაევალა სოხუმის ეპარქიის მართვა და უმეტესად სწორედ აფხაზეთში იმყოფებოდა **[შიშკინი, 2006: 16, 19]**.

აფხაზეთში 1919 წლის 7 ოქტომბრიდან საქართველოს ეკლესიის იურისდიქცია იყო აღდგენილი, ამიტომ რუსეთის ეკლესიის მღვდელმთავრის საქართველოს ეკლესიის ტერიტორიაზე ყოფნა და მსახურება, რაც ქართული წყაროებითაც დასტურდება **[საქ. საპატ. არქ., აღწ. 1, ს. 1319, ფურც. 78-79]**, საეკლესიო კანონების დარღვევას წარმოადგენდა. მოციქულთა 35-ე, ანტიოქიის კრების 13-ე, 22-ე და მსოფლიო საეკლესიო კრებათა სხვა კანონებით ასეთი ქმედება მხოლოდ ადგილობრივ იერარქთა ნებართვითაა დასაშვები **[დიდი სჯულისკანონი, 1975: 219, 250, 252]**. რის შესახებაც მიტროპოლიტ ანტონის ცხოვრების აღმწერელი არაფერს ამბობს.

წიგნის ავტორი აღნიშნავს, რომ კათოლიკოს-პატრიარქ ამბროსის (ხელაია)

საქეთმპყრობლობისას (1921-1927) მეუფე ანტონსა და საქართველოს ეკლესიას შორის ურთიერთობა კიდევ უფრო დაძაბული იყო, ვიდრე წინა პერიოდში. 1926 წელს ეპისკოპოსი ანტონი ყოველგვარი გასამართლების გარეშე დააპატიმრეს. თვითონ მღვდელმთავარი აღნიშნულ ფაქტს, სამართალდამცავი ორგანოების წარმომადგენელთა მიერ დასმული კითხვებიდან გამომდინარე, კათოლიკოს-პატრიარქ ამბროსისადმი დაუმორჩილებლობას მიაწერდა. ამ აზრს, როგორც ტექსტიდან ჩანს, მღვდელი ევგენი შიშკინიც იზიარებს. ის მიუთითებს: ჯერ კიდევ 1917 წელს საქართველოს იერარქიამ გადაწყვიტა, რუსი მრევლისათვის სრული თვითგამორკვევისა და საქართველოს კათოლიკოს-პატრიარქისადმი მხოლოდ კანონიკურად დაქვემდებარებული ავტონომიური ეპისკოპოსის ყოლის უფლება მიეცა. „საინტერესოა, რომ ქართველმა სამღვდლოებამაც კი კათოლიკოს-პატრიარქ ამბროსის პოლიტიკა რუსი მოსახლეობის მიმართ დასაშვებ ზღვარს გადაცილებულად ჩათვალა. თავისი უკმაყოფილება ძალიან რადიკალური ფორმით გამოხატა და 1926 წელს კათოლიკოს-პატრიარქი მმართველობას ჩამოაცილა. უნდა ვივარაუდოთ, რომ მეუფისადმი (იგულისხმება ეპ. ანტონი – ი. ა.) წაყენებული მოთხოვნები ძალიან სასტიკი იყო, რადგან ამ უკანასკნელმა ჩათვალა, რომ რუსი ეპისკოპოსის თავიდან მოშორება სწორედ საქართველოს ეკლესიის ხელისუფალთ სჭირდებოდათ“ *[შიშკინი, 2006: 20]*.

ასეთი ახსნა საქართველოს ეკლესიაში კათოლიკოს-პატრიარქ ამბროსის საქეთმპყრობლობის პერიოდში წარმოშობილი ორი ჯგუფის ურთიერთდაპირისპირებისა და ეპისკოპოს ანტონის დაპატიმრების მიზეზებისა, მით უმეტეს XXI საუკუნის გადასახედიდან, ძალიან გასაკვირია. მღვდელი ევგენი ამ შემთხვევაშიც იმდენად სუბიექტურია, რომ საერთოდ არ ახსენებს კათოლიკოს-პატრიარქ ამბროსის პატიმრობას 1923-1925 წლებში და საერო ხელისუფალთა მხრიდან მის შევიწროებას ციხიდან ამნისტიით² გათავისუფლების შემდეგაც, რაც მკითხველს საქართველოს პატრიარქისადმი საბჭოთა ხელისუფლების დამოკიდებულებაზე ნათელ წარმოდგენას შეუქმნიდა.

ეპისკოპოს ანტონის პირველი დაპატიმრების მიზეზთა შორის წიგნის ავტორი რუსეთში პატრიარქის საიდუმლო არჩევასაც ასახელებს. ის აღნიშნავს, რომ საკითხთან დაკავშირებით მღვდელმთავართა ხელმოწერები არ შემონახულა, მაგრამ მასში მეუფე ანტონის მონაწილეობის ვარაუდს აძლიერებს 1926 წლის შემოდგომაზე დაპატიმრებულ ორმოც მღვდელმთავრს შორის მისი ყოფნა *[შიშკინი, 2006: 22]*. არჩევნების გასაიდუმლოება საჭირო გახდა, რადგან პატრიარქ ტიხონის (1917-1925) გარდაცვალების შემდეგ საბჭოთა ხელისუფლება რუს იერარქებს საქეთმპყრობლის არჩევის ნებას აღარ რთავდა. რუსეთის ეკლესიას შემდეგაც, 1943 წლამდე, პატრიარქის მოსაყდრეები მართავდნენ.

ეპისკოპოს ანტონისა და სხვა სასულიერო პირთა საპყრობილებიდან თუ გადასახლებიდან ვადაზე ადრე გათავისუფლებას მღვდელი ევგენი სამართლიანად უკავშირებს პატრიარქის მოსაყდრე სერგის (სტრაგოროდსკი) 1927 წლის 29 ივლისის დეკლარაციას, რომლითაც მან თავის სინოდთან ერთად საბჭოთა ხელისუფლებისადმი ლოიალობა გამოაცხადა *[შიშკინი, 2006: 23]*.

დეკლარაციას ეპისკოპოსმა ანტონმა და სხვა სასულიერო პირებმა მხარი გადასახლებიდან დაუჭირეს. მეუფე ანტონი ამავე წელს საქართველოში დაბრუნების პირობით გაათავისუფლეს, მაგრამ ის 1930-1933 და 1936-1942 წლებში ისევ პატიმრობაში

2. პატრიარქი ციხიდან საკავშირო ცაკ-ის 1925 წლის 7 მარტის დადგენილებით გათავისუფლდა.

იმყოფებოდა. თავისუფლების პერიოდებში – 1929 წლიდან დონის კათედრაზე, 1935 წლიდან კი სტალინგრადის კათედრაზე იყო განწესებული *[შიშკინი, 2006: 24-30, 32, 42]*.

1943 წლის 8 სექტემბერს არჩეულმა მოსკოვისა და სრულიად რუსეთის პატრიარქმა სერგიმ (სტრაგოროდსკი, 1943-1944) მეუფე ანტონი სტავროპოლისა და პიატიგორსკის კათედრაზე დანიშნა *[შიშკინი, 2006: 45-47]*. მთავარეპისკოპოსის ხარისხში აყვანილმა მღვდელმთავარმა თავისი მომავალი მსახურების ადგილზე ვითარების გასაცნობად მხოლოდ რვა დღე დაჰყო და 10 ოქტომბერს საქართველოში გამოემგზავრა. მას რუსეთის პატრიარქ სერგისაგან დავალებული ჰქონდა, გაერკვია საქართველოს ეკლესიის დამოკიდებულება რუსეთის ეკლესიაში ანტიკანონიკურად აღიარებულ დაჯგუფებებთან. მთავარეპისკოპოსი ანტონი დარწმუნდა, რომ საქართველოს ეკლესია მართლმადიდებლური სარწმუნოების კანონებს იცავდა და გზიდან გადახვევას არც მომავალში აპირებდა.

1917 წელს საქართველოს ეკლესიის მიერ ავტოკეფალიის აღდგენილად გამოცხადების აქტის შეფასებაში საქართველოსა და რუსეთის ეკლესიები ვერც 1943 წელს შეთანხმდნენ, მაგრამ მაინც შერიგდნენ. უწმინდესი სერგის მიერ მინიჭებული უფლებამოსილების საფუძველზე 31 ოქტომბერს ერთობლივი ლოცვა სიონის საკათედრო ტაძარში შედგა *[შიშკინი, 2006: 49-50]*.

აღნიშნულთან დაკავშირებით რუსეთის სინოდის ოქმში მითითებულია: საქართველოს ეკლესიის ავტოკეფალიის საკითხი რუსეთისა და საქართველოს ეკლესიებს შორის დავის საგანს აღარ წარმოადგენს; სინოდს აღარ აქვს საფუძველი, განიხილოს რა იყო ნათქვამი საქართველოს ეკლესიის ავტოკეფალიის საწინააღმდეგოდ თუ სასარგებლოდ; უყურადღებოდ ტოვებს ყველა ექვსა თუ გაუგებრობას, რომელიც ხელს უშლიდა ამ საკითხისადმი მიუკერძოებელ მიდგომას. როცა საქართველო რუსეთის იმპერიის შემადგენელი ნაწილი იყო, მთელი რუსეთის ტერიტორიაზე ერთადერთი მართლ-მადიდებელი ეკლესიის არსებობა საეკლესიო კანონების მოთხოვნას წარმოადგენდა. ახლა კი საქართველო საბჭოთა სახელმწიფოს შემადგენლობაში დამოუკიდებელი რესპუბლიკაა, აქვს თავისი ტერიტორია და მმართველობა, რუსეთის ეკლესია ამ მოსაზრების საფუძველზე ცნობს საქართველოს ეკლესიას ავტოკეფალურად *[საქ. საპატ. არქ., აღწ. 1, ს. 2268, 25-26]*. პატრიარქმა სერგიმ განხეთქილების მიზეზად დაასახელა რუსეთის უწ. სინოდის, როგორც სახელმწიფო დაწესებულების მიერ იმპერიის ძირითადი კანონის დაცვა. შემდეგში კი წმ. სინოდის მიერ იგივე პოზიციის გაგრძელება ნაწილობრივ ინერციით, ნაწილობრივ ქართველთა „თვითნებობაზე გაბრაზებით“ ახსნა *[საქ. საპატ. არქ., აღწ. 1, ს. 2273: 20-22რ]*.

აღნიშნული ფაქტის გადმოცემისას მღვდელი ევგენი შიშკინი ეყრდნობა რუსეთის უწმინდესი სინოდის განჩინებებს, საქართველოსა და რუსეთის პატრიარქების მიერ ერთმანეთისათვის გაგზავნილ დეპეშებს. მოვლენების განიხილვასა და შეფასებაში მას ნაწილობრივ ვეთანხმებით.

წიგნში ნახსენებია ნოვოსიბირსკისა და ბარნაულის ეპისკოპოს ბართლომეს (სერგი გოროდცევი, მღვდლობისას საქართველოში ნამსახური) 1943 წლის სააღდგომო მისალოცი საქართველოს კათოლიკოს-პატრიარქ კალისტრატესადმი. მღვდელ ევგენის მოაქვს კათოლიკოს-პატრიარქ კალისტრატეს სიტყვები, რომ ახლად არჩეულ პატრიარქ სერგისათვის აღსაყდრების მილოცვა სწორედ ამ წერილმა გადააწყვეტინა *[შიშკინი, 2006: 178]*. რასაც ორ ეკლესიას შორის ლოცვით-ევქარისტული კავშირის აღდგენა მოჰყვა.

1943 წლის შემდეგ მეუფე ანტონის ცხოვრება შედარებით მშვიდად წარიმართა. 1945 წელს მან ბაქოელის ტიტული, 1962 წლის თებერვალში კი მიტროპოლიტის ხარისხი მიიღო. მიტროპოლიტი ანტონი 1962 წლის 12 ივლისს გარდაიცვალა [*შიშკინი, 2006: 55, 121-122*].

განხილული საკითხების შედეგად ვასკვნიტ, რომ წიგნის – კავკასიელი მღვდელადმსარებელი მიტროპოლიტი ანტონი (რომანოვსკი): ცხოვრების გზა (Кавказский священноисповедник митрополит Антоний (Романовский): жизнеописание), ავტორი საკითხებს ისეთივე თვალსაზრისით განიხილავს, როგორც ქართველთა „თვითნებობაზე გაბრაზებული“ რუსეთის ეკლესიის წარმომადგენელთა უმრავლესობა განიხილავდა 1917 წელს. იგი სრულად არ გადმოსცემს საქართველოს ეკლესიის მიმართ რუს საერო და სასულიერო ხელისუფალთა მიერ ჩადენილ უკანონო ქმედებებს. ეს ხარვეზი ავტორის ხელთ არსებული მასალის ნაკლებობით გამოწვეული არ არის. წიგნში საქართველოს ეკლესიის ისტორიასთან დაკავშირებული რამდენიმე საკითხი კიდევ გვხვდება, რომლებსაც სტატიის ფორმატიდან გამომდინარე, ვეღარ შევცხეთ.

დამოწმებული წყაროები და ლიტერატურა:

1. **დიდი შჯულისკანონი, 1975** – დიდი შჯულისკანონი, რედაქტორი ენრიკო გაბიძაშვილი, გამომცემლობა მეცნიერება, თბილისი.
2. **საქ. საპატ. არქ., აღწ. 1, ს. 1319** – საქართველოს საპატრიარქოს არქივი, აღწერა 1, საქმე 1319.
3. **საქ. საპატ. არქ., აღწ. 1, ს. 2268** – საქართველოს საპატრიარქოს არქივი, აღწერა 1, საქმე 2268.
4. **საქ. საპატ. არქ., აღწ. 1, ს. 2273** – საქართველოს საპატრიარქოს არქივი, აღწერა 1, საქმე 2273.
5. **საქ. საპატ. არქ. აღწ. 1, ს. 2298** – საქართველოს საპატრიარქოს არქივი, აღწერა 1, საქმე 2298.
6. **დრ. მმართ. სხდ. ჟურნ., 2016** – საქართველოს მართლმადიდებელი ეკლესიის დროებითი მმართველობის სხდომის ჟურნალები, გამოსაცემად მოამზადეს... ნ. შიოლაშვილმა და ირინა არაბიძემ, თბილისი.
7. **Пэ, 2009** – Православная энциклопедия, т. 2, Москва, 2009.
8. **Шишкин, 2006** – Е. Н. Шишкин, Кавказский священноисповедник митрополит Антоний (Романовский): жизнеописание, издательский центр Ставропольской Духовной Семинарии.

Irina Arabidze

PhD in History, Researcher of Department of Modern and Contemporary History, Ivane Javakhishvili Institute of History and Ethnology, Ivane Javakhishvili Tbilisi State University

**The issues of the History of the Church of Georgia in the book of Evgeny Shishkin
„Caucasian priest-confessor metropolitan Anthony (Romanovsky): Biography“
Summary**

The book of the priest Evgeny Shishkin „Caucasian priest-confessor metropolitan Anthony Romanovsky: Biography“ (Stavropol, 2006) is interesting for us, because the metropolitan Anthony was serving in Georgia as priestmonk and bishop from 1913 till 1926. In 1943 he also took part in the restoration of the Eucharistic relationship between of the Churches of Georgia and Russia.

From the book of priest Evgeny we focused on only the issues related to the Church of Georgia for discussing in the article. In particular, the author's attitude towards the restoration of the autocephaly of the Church of Georgia on March 12 (25), 1917 and the nationalization of the ecclesiastical property and educational institutions. In the article there is also criticised the fact, that in 1926 one of the reasons for the arrest of the Archbishop Anthony was declared his disagreement with the Catholicos-Patriarch of All Georgia Ambrosi (1921-1927).

Let's assume, that the author of the book discusses the issues in the same way as the majority of the officials of the Russian Church have discussed in 1917 „angry about the self-will“ of Georgians. He does not fully represent the illegal actions by Russian secular and religious authorities towards of the Church of Georgia. This misapprehension is not due to the lack of material available to the priest Evgeny.